

Válasz az opponensi véleményekre

Borhi László

Mélyen tisztelt és nagyra becsült kollégáim, Fischer Ferenc, Magyarics Tamás és Rainer M. János bírálatainak legfőbb ereje abban rejlik, hogy disszertációm legfontosabb mondanivalóinak újragondolására készítették. Dolgozatom figyelmes elolvasását és értékes javaslataikat nem tudom eléggé megköszönni. Nagy megelégedésemre és örömömre szolgál, hogy legfontosabb téziseim döntő többségét elfogadták.

Az események gyakran talán túlságosan is aprólékos, - és ahogyan Rainer M. János joggal megjegyzi, - helyenként már-már fárasztóan részletes elemzése arra a következtésre juttatott, hogy a magyar külpolitikának 1942 és 1989 között semmilyen mozgástere nem volt a nemzeti függetlenség és szuverenitás megvalósításában, sőt a washingtoni levéltárból előkerült amerikai és szovjet fegyverszüneti egyezménytervezetek fényében arra sem, hogy elkerülje Trianon megismétlődését. Másszóval szinte csaknem mindegy, mit lépett a magyar külpolitika, annak kimenetele katasztrofális volt. Az ország illetve Keletközép-Európa egészének sorsáról a nagyhatalmi politika döntött a nemzetközi színteret uraló hatalmak: Németország, majd a Szovjetunió, az USA, és Nagy-Britannia szempontjai, érdekei alapján. Magyarics Tamás találó szavaival élve a térség *policy taker* és nem *policy maker* volt - egészen 1989-ig, amikor nem csak saját sorsát hanem a világpolitikát is formálta.

Nagyobb korszakok részletes, helyenként talán túlságosan aprólékos elemzése azzal az előnnyel jár, hogy a hosszabb távú folyamatok addig rejtett dimenziói is láthatóvá válnak. Feltárul, hogy a nagyhatalmak olyan időszakokban támogatták a Németország és Oroszország között elterülő térség, Keletközép Európa államainak független létét, amikor azt összeegyeztethetőnek vélték Európa stabilitásával és saját biztonságukkal. Jól láthatóan ez az elv érvényesült a párizsi békerendszerben, az 1938. évi müncheni rendezés során, 1944-ben, amikor Churchill és Sztálin egyezséget kötött a balkáni és közép-európai térség részleges felosztásáról, de, - időben nagyot ugorva előre - még Gorbacsov és Bush az 1989-ben Máltán megtartott csúcstalálkozón is. Ebben az értelemben a brit külpolitika figyelemre méltó következetességet tanúsított, hiszen 1938-tól 1989-ig azt az álláspontot képviselte, hogy a politikailag és gazdaságilag szétagolt, instabil térség számára elfogadható a nagyhatalmi hegemonia még akkor is, ha ennek megnyilvánulásai esetleg morálisan elítélendőek. Az USA esetében 1948 és a

hatvanas évek közepe közé esett az a korszak, amikor a keletközép-európai államok függetlenségét az európai biztonság feltételeként látták. Különösen az ötvenes évek elején az USA fenyegetést látott a szovjet hatalom keletközép-európai jelenlétében és az amerikai vezetés rögeszméjévé vált, hogy előbb-utóbb sor kerül egy mindent eldöntő végső összecsapásra a Szovjetunióval. Válaszom tehát opponensem, Fischer Ferenc fontos kérdésére, hogy el akarta-e szakítani az USA Keletközép-Európát, az erre vonatkozó források többszöri elolvasása és értelmezése alapján, hogy ez valóban szándéka volt az amerikai külpolitikának. A hatvanas évek elejétől fogadta el fokozatosan az amerikai külpolitika, hogy az európai stabilitás érdekeit az szolgálja legjobban, ha a keletközép-európai államok nagyobb autonómiára tesznek szert a szovjet érdekszférán belül.

Magyarics Tamás ellentmondást vett észre a magyar külpolitikára vonatkozó néhány megállapításomban. Magam is úgy vélem, szerencsésebb lett volna, ha azt a kijelentést, miszerint 1948 után magyar részről önálló külpolitikai tevékenységről nem lehet beszélni kiegészítettem volna azzal a korlátozással, hogy a hatvanas évek elejéig. Példaként említhető, hogy Kádár az amnesztia ügyében szovjet sugallat ellenére sem egyezett meg az amerikaiakkal. A továbbiakban *egyetlen* területen mutatkozott meg *következetesen* az önállóságra való törekvés: a külgazdasági nyitásban, különösen a nyolcvanas évek elejétől amikor a nyugati kölcsönök és technológia beszerzése a rendszer fennmaradásának feltétele volt. De önálló külpolitikát igényelt Mindszenty sorsának rendezése, illetve a Szent Korona visszaszerezése is, ami Kádár egyik fontos sikere volt. Egyetértek opponensemmel abban, hogy Kádár nem használta ki minden lehetőségét, és az ésszerűtlenségig lojális maradt a szovjet nagypolitikai irányvonalhoz. Ennek egyik megnyilvánulása valóban a nemzetiségi kérdés volt: Kádár a tömbszolidaritás és kohézió érdekében a szőnyeg alá söpörte ezt a fontos kérdést. Gyenge hatalmak gyakran képesek erősebb szövetségesüket manipulálni. Magyarország nem élt ezzel az eszközzel és a magyar - amerikai viszony rendezésének késleltetésével megnehezítette a saját helyzetét.

A tárgyalt korszak megértéséhez szükség volt a külpolitika minden szintjének vizsgálatára. Időnként, mint 1942 és 1944 között az alsó szintű diplomácia a legfelső szinten született döntések végrehajtója csupán. A magyar és román béketapogatózások során a nyugati tárgyalópartnerek, hírszerzők, beosztott diplomaták többsége nem volt tisztában azzal, hogy mi a döntéshozók célja, és csupán végrehajtó szerepre voltak kárhóztatva. A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek során az alsó szint önálló életre kelt, saját politikáját, érdekeit követte és nem

vette észre, hogy amit tett, lassan teljesen szembe került a felső szint által megfogalmazott érdekekkel és az ezek mentén kitűzött célokkal. Így a hetvenes évek gazdasági és kulturális nyitása amerikai részről azzal a nem szándékolt következménnyel járt, hogy aláásta a magyarországi kommunista rendszer gazdasági alapjait és ezzel legitimitását, és így szélesre tárta a korábban elszigetelt országot a nyugati behatásokra.

Bár az értekezésem bevezetőjében igyekeztem bemutatni azokat az elméleti megfontolásokat, amelyek elősegítették a feltárt anyag értelmezését, és amelyek mentén rendszerbe foglaltam azt, Rainer M. János hiányolta a hidegháborúra vonatkozó újabb elméletek áttekintését. Mentségemre szolgál, hogy munkám legtöbb rendezője nem a hidegháborús szakirodalomból származik. Legnagyobb hatással Kenneth Waltz munkássága volt, melynek alapján elkülöníttem a külpolitika tanulmányozását a nemzetközi rendszerétől. Jól tudtam használni Edward Luttwak munkáját a birodalmi szolgáltatásokról, Robert Jervisét a biztonság és a hatalom (*power*) összefüggéseiről, és Stephen Walt eredményeit a szövetségi rendszerek keletkezéséről és azok hatalmi viszonyairól. Hans Morgenthau a gazdasági tényezők értelmezését segítette. Fontos volt Graham Allison „bürokratikus” modellje melynek alapján egyenlő fontosságot tulajdonítottam a külpolitikai döntéshozatal szintjeinek, és figyelembe vettem azt a felismerését, hogy a nemzeti érdeket a kül-és biztonságpolitikáért felelős kormányzati szervek saját érdekeik mentén értelmezik. Példa erre a Kádár korszakból a külügyi illetve a belügyi tárca szembenállása, ami az éles szemű elemző számára már akkor is feltűnhetett. Bár mindkét apparátus ugyanabban, nevezetesen a rendszer politikai konszolidálásában volt érdekelt, ezt ellentétes eszközökkel kívánták elérni. A külügy és a gazdaság tárcák, illetve az őket irányító pártvezetők a nyugati nyitás előnyeinek felhasználásával akarták ezt megvalósítani, és abban bíztak, hogy a káros hatások kiküszöbölhetők. Ezzel szemben a belügyi szervek - a nyitást elszabotálva - egy lezárt, minden kapitalista hatástól megkímélt ország fenntartásával. Az Egyesült Államok külgazdasági politikájáról szóló vitákban legtöbbször a State Department és a Department of Commerce képviselte az embargó leépítésének irányvonalát, míg a biztonságért felelős szervek, a Pentagon és a katonai vezérkar a gazdasági hadviselés legszigorúbb érvényesítését támogatták a szovjet zónával szemben. Mindezek ellenére elfogadom opponensem álláspontját, hogy ezeket az eredményeket dologozatom készülő könyvváltozatában világosabban el kell helyezni a hidegháborúra vonatkozó szakirodalomban mert így saját álláspontom is világosabbá válhat.

Rainer M. János utal arra, hogy a szovjet expanzió indoklásában az ideológiai tényezőnek tulajdonítok fontosabb szerepet holott munkáimban arra a következtetésre jutottam, hogy a keletközép-európai államok a szovjet politika következtében gazdasági és katonai szolgáltatásokat nyújtó kliens államok voltak. Plasztikusabb lehetett volna az álláspontom ebben a fontos kérdésben ha ismertettem volna az egyebek között Hannes Adomeit német történész által használt birodalmi - ideológiai paradigmát. Úgy gondolom ugyanis, hogy a kettő elválasztása nem kívánatos és nem is lehetséges, hiszen a szovjetek által követelt szolgáltatásokat csak az eszmeileg fenntartás nélkül elkötelezett sztálinista vezetések voltak hajlandóak önkéntesen teljesíteni. Akárcsak a biztonság és a hatalom, eszme és birodalom ugyanakkor az érdemek két oldala.

Fontosnak tartom tisztelt opponensem megjegyzését, hogy a magyar külpolitika elméleti leírása „kevésbé cizellált,” mint az amerikaié. A külpolitikára vonatkozó fogalmi kereteket nagyhatalmak képviselői alkották meg, és ezek nem alkalmazhatóak jól a kis vagy másszóval gyenge államokra. Egy jól kimunkált fogalmi rendszer bevezetése különös érdeke egy olyan országnak, amelynek sorsára történelme során a külső tényezők döntő hatást gyakoroltak. Külön elismerésnek tekintem, hogy Rainer M. János szerint a relatív függetlenség fogalmával óriási lépést tettem előre. Ugyanakkor megszívlelem arra vonatkozó megjegyzését, hogy a munka elméleti, módszertani és historiográfiai beágyazottsága halványabb a korábbi munkáiménál. Magyarics Tamás vetette fel, hogy érdemes lenne rövid áttekintést adni az amerikai külpolitikai filozófia alakulásáról. Bár néhány elnök kapcsán kitérek erre, önálló részben valóban nem tárgyalom ezt a kérdést de amennyiben a disszertációból könyv születik, bírálómmal egyetértve eleget fogok tenni ennek a javaslatnak.

Az általánosabb érvényű kérdésekről a konkrétabbakra térve, lényegesnek tartom Magyarics Tamás azon felvetését, miszerint a Veréb akció nem válthatta ki Magyarország német megszállását. Ilyen közvetlen összefüggésnek csupán a *lehetőségét* vetettem fel. Idézem: „felmerülhet, hogy nem állt-e fenn összefüggés a két esemény között, illetve hogy nem pontosan ezt akarták-e kiprovokálni a szövetségesek.” Amerikai források arra utalnak, hogy a nyugati hadszíntér tehermentesítése érdekében a szövetségesek 1943 novemberétől ki akarták kényszeríteni Magyarországot és Románia német megszállását. Feltehető, hogy a Veréb misszió Magyarországra küldése ezt a célt szolgálta. Néhány nap alatt természetesen nem lehet kidolgozni és végrehajtani egy ország megszállását. A terveket már az olasz kiugrást követően

elkészítették, de Hitler kivárt a végrehajtással, hiszen számított a második front megnyitására. A magyar különbéke tárgyalások amelyekről Berlinnek valóban voltak információi, nem jelentettek konkrét veszélyt. Egészen addig, amíg Isztambulban el nem kezdődtek az eddig nem ismert megbeszélések az amerikai hírszerzés képviselőivel egy különbéke feltételeiről, illetve egy amerikai katonai különítmény Magyarországra küldéséről. Tudjuk, hogy a németek értesültek erről. Nem véletlen, hogy Hitler hadparancsa magyar árulásról beszél. Nem tartom tehát teljesen megalapozatlannak felvetni legalább a lehetőségét annak, hogy az amerikai akció volt az utolsó csepp a pohárban, ahogyan az SD magyarországi képviselője, Wilhelm Höttl később fogalmazott. Tekintve, hogy a magyar fél a kiugrás megvalósításáról kívánt tárgyalni, feltehető, hogy a németek is erre számítottak. Ennek alapján érthető, hogy Hitler miért a kiugrás megakadályozását jelölte meg a bevonulás fő céljaként a katonai akciót elrendelő parancsában. A „Veréb” fedőnevű akció – legalábbis egyik – szellemi atyja, Allen Dulles úgy vélte, a németek tudtak a különbéke-tárgyalásokról, „nem akartak egy újabb Badogliót Magyarországon”, ahol „egymillió zsidó élt”, és ezt nem tudták elviselni.

Magyarics Tamás felvetette, hogy ki lehetett volna tért a USA felelősségére a bolsevik rendszer bevezetésében. Rákosi Mátyás 1946 májusában elmondott beszédének ismertetése, miszerint a békeszerződések aláírása és a nyugat-európai választások után a belső és külső helyzettől függetlenül megvalósul a bolsevik diktatúra, megválaszolja ezt a kérdést. Dolgozatomban igyekeztem az amerikai tétlenségre is magyarázatot adni. Keletközép-Európa a Szovjetunió második világháborús hadiszákmánya volt, fontos politikai, katonai és gazdasági szolgáltatásokat teljesített Moszkva számára. Egyetértek Fischer Ferencsel, ez a térség önmagában véve nem volt elsődleges fontosságú az Egyesült Államok számára. Jelentőségét a hidegháború alatt a szovjet megszállás fokozta, mindenkor jelentősége pedig abban rejlett, milyen szerepet játszott a kontinentális stabilitásban. Vandenberg szenátor nevezetes kijelentése, miszerint Magyarország és Görögország párhuzamos tragédiák, de nem lehet őket párhuzamos módon kezelni, több szempontból is értékelhető. Nyilván összefügg Magyarország az USA szempontjából viszonylag jelentéktelen stratégiai elhelyezkedésével. De arra is utalt Vandenberg, hogy egyetlen szövetséges sem támogatná a volt csatlós államot a korábbi szövetségessel szemben. Magyarország megszállt ország volt, Görögországban nem voltak szovjet csapatok, sőt, Sztálin a százalékos egyezmény szellemében nem mutatott iránta különösebb érdeklődést. Nem szabad megfélemlkezni a hatalmas szovjet katonai fölényről sem.

Másrészt, - legalábbis a kezdetben -, az amerikaiak távol akarták tartani magukat Európai ügyeitől, ugyanakkor az európai béke biztosítását Moszkvától várták, és ezért ellentételezés járt a szovjet biztonsági igény elismerése formájában. Stratégiai szempontból Ausztria megtartása volt létfontosságú. Ennek ellenére nem írták le Magyarországot olyan egyértelműen mint például Romániát és Bulgáriát. Ennek szemléltetésére idéztem azt az amerikai *démarche*-ot, amely minden gazdasági együttműködés beszüntetésével fenyegette a Szovjetuniót amennyiben az nem működik együtt a nyugati hatalmakkal Magyarország gazdasági rehabilitálása érdekében. A szovjet álláspont viszont kutatásaim alapján az volt, hogy Keletközép-Európa totális ellenőrzése előbbre való, mint az együttműködés fenntartása a volt szövetségesekkel, és amikor választani kellett, akkor a térség korlátlan uralma mellett tették le a voksot.

Igyekeztem rámutatni a magyar belpolitika és az amerikaiak politikája közötti dinamikára is. Az amerikaiak korruptnak és gyávának ítélték meg a kiskazdapárt politikáját, különösen a finnekkel való összehasonlításban, ez pedig jelentősen csökkentette tenniakarásukat. Nem vették észre, hogy tétlenségük fokozza a demokratikus erők kiszolgáltatottságát és kockázat vállalási hajlandóságát. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy Moszkva és Washington közös erővel győzte le Németországot, és ez kapcsot jelentett még akkor is, ha Amerika egyre inkább kiábrándult Sztálin külpolitikájából. Magyarország pedig ellenséges állam volt. Végül, de nem utolsósorban kiemeltém, hogy az USA egyetlen akcióképes szövetségese, Nagy-Britannia ellenzett minden olyan amerikai javallatot, amely Magyarország érdekében a szovjetek ellen irányult, hiszen már 1942-re meggyőződésévé vált, hogy Európa békéje csak a Szovjetunióval együttműködve érhető el a köztes térség kis államai rovására tett kompromisszumok révén.

A Magyarics Tamás által jelzett ellentmondást az első háború utáni amerikai követ, Schoenefeld kijelentése között, hogy az USA nem avatkozik más ország belügyeibe, illetve aközött, hogy az USA nem szünteti meg diplomáciai kapcsolatát Magyarországgal, hogy fenntarthassa befolyását a magyar eseményekre, magam feloldhatónak vélem. Előbbi egy demokratikus párt konkrét pénzbeli támogatásra vonatkozott 1945-ben míg az utóbbi egy némileg derülátó indoklása annak, hogy miért nem szakítják meg a diplomáciai kapcsolatokat egy olyan országgal, ahol a kommunisták átvették a hatalmat. Az amerikai gazdasági és kulturális jelenlét fenntartásáról, a diplomáciai nyomásgyakorlásról volt tehát szó és nem konkrét beavatkozásról a magyar belpolitikába. Fölöslegesnek éreztem a hidegháború keletkezéséről szóló régebbi és gyakran politikai indíttatású amerikai viták ismertetését – korábbi munkáimban

ezt megtettem –, tekintve, hogy a „levéltári forradalom” alapján végzett kutatások már jócskán meghaladták ezeket.

Az 1956-os forradalom a két ország kapcsolatának egyik legösszetettebb problémája. Magyarics Tamás úgy érzékeli, némileg bizonytalan vagyok annak megítélésében, hogy az USA felelős-e a magyar forradalom kirobbanásában. A sok ezer oldalnyi iratanyag, illetve a memoárirodalom fényében azonban vállalnom kell azt a kifogásolt állítást, hogy az amerikaiak Keletközép-Európa destabilizálásra irányuló politikája olyan tettekre ösztönözte a térség lakóit, amelyek megtorlást vontak maga után. Ez a kijelentés természetesen nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államok robbantotta ki a forradalmat. Az azonban tény, és ez számtalan, - a kötetben is idézett - nemzetbiztonsági, külügyi és titkosszolgálati iratból kiderül, hogy amerikai politikának fontos eleme volt a kelet-európai kommunista rendszerek destabilizálása, mert ettől remélték a nyugat-európai biztonság erősítését. Azzal is pontosan tisztában voltak, hogy propaganda-üzeneteik félreérthetőek lehetnek. Kimutatható, hogy az USA gátlástalan felforgató politikát folytatott Kelet-Európában, és ellenállási csoportokat szervezett egy harmadik világháborúban történő bevetés céljából. A SZER pedig a harc folytatására buzdított a siker reményében. Nem történt kísérlet ezeknek az adásoknak a leállítására, holott a State Department álláspontja az volt, hogy egy vasfüggöny mögötti felkelés az érintett nép biológiai megsemmisülését is maga után vonhatja. Tisztelt opponensem szerint egy kormányzati irat nem bizonyítja, hogy az amerikaiak nem adták fel a beavatkozás reményét 1954-ben. Ezzel kapcsolatban természetesen nem katonai intervencióra gondoltam, ám – elismerem - hibáztam azzal, hogy ez a szövegből nem válik az olvasó számára világossá. Amerikai szakszóval a beavatkozás „hitelesen letagadható formáira” utaltam.

N. Spencer Barnes, a budapesti követség első beosztottja 1956 februárjában úgy vélte, hogy „bármilyen, tömeges akcióra vonatkozó javaslat kidolgozható külföldön, és nagyon rövid időn belül szó szerint többmillió lakosság számára ismertté tehető,” az „egyes emberek számára a kockázat minimális lenne”. Bár a diplomata óvatosságra intett az efféle akciók végrehajtása kapcsán, javaslatai a lélektani hadviselés gátlástalanabb oldalát mutatták. Ajánlásait Barnes nyilvánvalóan egy legfelső szinten készült határozat iránymutatása szerint készítette. Eszerint az Egyesült Államoknak az ellenállás minden formáját támogatnia kellett, amelyet „az emberek magukra nézve túl nagy kockázat nélkül elvállalhattak”. A külpolitikai célok mások terhére

történő megvalósítása az egyik meghatározó összekötő kapocs az 1950-es évek felforgató tevékenysége és a Veréb akció között.

Fischer Ferenc fontos problémának tartja azt a felvetésemet, hogy vajon a háborús eszkalációra való hivatkozás ürügy volt-e a tétlenségre, vagy pedig valódi félelemként jelentkezett. Úgy véli azonban hogy az olvasó erre nem kap kielégítő magyarázatot. Megnyugvással tölt el ugyanakkor, hogy a válaszban, miszerint Washington jogosan tartott a szovjet megtorlástól, egyetértünk. Magyarázatomban kitértem arra, hogy annak az amerikai (és brit) felfogásnak a fényében, miszerint Moszkva mindenre kész Magyarország megtartása érdekében, aligha kételkedhettek, hogy egy amerikai katonai beavatkozás amerikai-szovjet háborúhoz vezetne. Eisenhower pedig azt vallotta, hogy háború esetén mindkét fél „beleadna mindent,” beleértve a nukleáris arzenált is. Egy ilyen háborúban pedig veszélybe kerülhetne a nemzeti túlélés. Az ide csatolt lábjegyzetben Marc Trachtenberg, az amerikai biztonságpolitika egyik legkiválóbb szakértőjének véleményére támaszkodtam, miszerint az elnök meggyőződése az volt, hogy egy hagyományos konfliktus atomháborúvá fejlődne az európai kontinensen. Hibát követtem el talán, amikor ezt a rövid passzust nem emeltem be a fő szövegbe. Remélem, ezzel megválaszoltam Fischer Ferenc kérdését, hogy vajon különbséget teszek-e a szovjet atomerő európai illetve globális bevetethetőségét illetően és, arra is valódi volt-e az amerikai félelem vagy sem. Nem véletlenül hivatkoztam az elnök monológiájára, miszerint egy elkeseredett Hruscsov - Hitlerhez hasonlóan - pusztulásba ránthatja egész Európát.

Nem hivatkoztam Bulganyin atomultimátumára mert arra a következtetésre jutottam, hogy az nem befolyásolta az USA magyarországi politikáját. A magyarországi (illetve lengyel) helyzetre vonatkozó tetemes mennyiségű amerikai iratanyagban ugyanis egyszer sem történik rá utalás. Bulganyin ultimátuma Izraelre és Nagy-Britanniára vonatkozott, a november 4-i magyarországi szovjet bevonulás után tehát nem befolyásolhatta a Magyarországra vonatkozó amerikai döntéshozatalt. Ráadásul ekkor éppen egyetértés mutatkozott a szovjet és az amerikai politikában a közel-keleti helyzetről. Végül az amerikaiak blöffnek tartották a szovjet kormányfő fenyegetőzését. Érvelésem ugyanakkor kétségkívül meggyőzőbb lett volna, amennyiben ismertetem, hogy amerikai elemzők már 1952-ben úgy vélték, hogy a Szovjetunió képes lenne megsemmisítő atomcsapást mérni amerikai területre, ezért befolyásos szakértők javasolták, hogy a Moszkva számára létfontosságú területek, így Kelet-Európa irányában mérsékeljék a kockázatosnak tartható agresszív amerikai politikát. Hozzá kellett volna tennem azt is, hogy az

1955 nyarán megrendezett *carte blanche* fedőnevű NATO hadgyakorlat, amely egy német területen megvívott atomháború hatásait modellezte, sok millió halottal és sebesülttel számolt. Bár amerikai szakemberek szerint a szovjetek nem élveztek fölényt a stratégiai rakéták terén mégis meggyőződésükké vált, hogy a szovjet ütőerő elfogadhatatlanul nagy kárt okozhat nekik és szövetségeseiknek. Moszkva tudta, hogy az amerikaiak tartanak a szovjet ütőerőtől, és ezért biztosak voltak benne, hogy, nem mernek fellépni ellenük Magyarország érdekében. Ez magyarázhatja, hogy a szovjet pártelnökség vitáin érdemben nem kerültek szóba az amerikaiak. Mindezt elmondva, megszívlelendőnek tartom opponensem javaslatát, és publikálás esetén igyekszem majd áttekinteni a szovjet - amerikai stratégiai rivalizálás történetét.

Ide kapcsolódik Rainer M. János finom utalása arra a súlyos kérdésre, hogy vajon eleve elkerülhető volt-e a forradalom bukása. Terjedelmi okok miatt nem térhetek ki részletesen ezekre a kérdésekre. Opponensem szerint Charles Gati véleménye a forradalom bukásáról összetettebb az általam bemutatottnál, vagyis Gati nem egyedül az amerikai maximalizmust tartja felelősnek a történetekért. Véleményemhez csak annyiban ragaszkodnék, hogy Gati mintha nagyobb teret szentelne az amerikai politika általa feltételezett felelősségének mint a szovjetnek és ezzel - ha jól értem mondandóját - vakvágányra tereli a vitát, hiszen 1944-től egészen 1989 *kizárólag* a Szovjetunió kezében volt e régió sorsa. Úgy vélem, a szovjet intervenciót csak akkor lehetett volna elkerülni, ha a forradalom el sem kezdődik.

Fischer Ferenc arra utaló megjegyzése, hogy fontos lett volna az amerikai stratégiai gondolkodás maritim vonulatának részletes bemutatása, felhívta a figyelmemet arra, hogy még jobban ki kell domborítanom azt a megállapítást, hogy az USA kelet-európai politikáját döntően az a szempont határozta meg, hogy a térség kis államainak függetlenségét az európai biztonságot erősítő vagy gyengítő tényezőjeként látták-e. Nemzetbiztonsági iratok sokaságában ismétlődik meg a kitétel, hogy Keletközép-Európa a kontinens szívéig terjeszti ki a Szovjetunió hatalmát ezért veszélyezteti a nyugat biztonságát. Truman 1948-ban feladta a feltartóztatás doktrínáját a kortársak által is a háború kockázatával járó visszaszorítás érdekében. Eisenhower a forradalom leverése után azt írta Tito marsallnak, hogy nem jöhet létre tartós béke Európában amíg a Szovjetunió megszállva tartja Kelet-Európát. 1956-ban a szovjet nuleáris elrettentés miatt Washington *kénytelen volt* elfogadni a fennálló helyzetet. Az amerikai politika tehát valóban Janus arcú volt, hiszen a nyilvánosan meghirdetett irányvonal nem vetett számot a lehetőségekkel. Ennek tragikus következménye volt 1956, amikor a segítség reménye nélkül

harcra buzdították a magyarokat. Ugyanakkor az amerikai külpolitika levonta a megfelelő következtetéseket, és 1968-ban - a korábbi magyar tragédiára hivatkozva – már arra utasították a propagandaszerveket, hogy a csehszlovákiai események tárgyyszerű bemutatására szorítkozzanak.

Teherán és Málta között Lengyelország kivételével érdemben egyetlen keletközép-európai ország sem került szóba csúcstalálkozón és Lengyelország is csak a jaltain. Az amerikaiak megpróbálták a kelet-európai kérdést az 1955. évi genfi találkozó napirendjére tüzetni de ettől Hruscsov és Bulganyin elzárkóztak. Ezek a csúcstalálkozók tehát egyáltalán nem befolyásolták Magyarországot, illetve a keletközép-európai térség sorsát. Hozzáteszem, hogy Teheránban is inkább csak a második front kapcsán tárgyaltak róla, és a közhiedelemmel ellentétben Máltán Gorbacsov és Bush nem egyezett meg a térség felszabadításáról.

Nyugtalanított bírálóm megjegyzése, hogy következetlenül használtam a követ - nagykövet megjelölést, holott emlékeim szerint erre külön ügyeltem, sőt külön rész foglalkozik munkámban a magyar - amerikai kapcsolatok nagykövetségi szintre emelésével. Keresővel végignézve értelezésem szövegét nem találtam olyan részt, ahol a kettőt kevertem volna. Amennyiben mégis előfordul ilyen tévedés, természetesen csupán elírásról lehet szó.

A magyar külpolitika lehetőségeit firtatja Magyarics Tamás amikor megkérdőjelezi, hogy Kádár Moszkva előzetes hozzájárulása nélkül lépett be a Nemzetközi Valutaalapba. Az igazat megvallva, nem tudom teljes bizonyossággal megvédeni a disszertációban kifejtett álláspontomat. Vegyük tisztelt bírálóm érveit. Valóban nem prezentálok kellő bizonyítékot. Megtehettem volna, hiszen a szovjet kapcsolatokra vonatkozó iratanyagban megtalálható az akkori moszkvai nagykövetnek küldött utasítás, amelyben a belépés megtörténte után utasítják, mit mondjon a szovjet Külügyminisztériumban. Az idő előrehaladtával és az adósságprés erősödésével Budapest kénytelen volt egyre merészebben kiállni a nyugati kapcsolatok fenntartása mellett, bár a szovjetek számára létfontosságú kérdésekben Kádár végig kitartott Moszkva mellett. A magyar vezetés azért dönthetett úgy, hogy nem tájékoztatja a moszkvai vezetést, mert az korábban megvétózta a lépést, és a belépés időpontjakor, 1982-ben tarthatatlanná vált az ország pénzügyi helyzete. Elképzelhető, ahogy opponensem írja, hogy emiatt Moszkva érdeke is lehetett a magyar belépés, ám ilyen logikus belátásra a szovjeteket jól ismerő és egyáltalán nem túlbecsülő - ezt az állításomat bizonyítani is tudom - Kádár csak nagy optimizmussal számíthatott volna. Mivel nem sértett szovjet érdeket, nem elképzelhetetlen, hogy a túlélés érdekében a pártvezető vállalta az önálló kezdeményezést. Könnyen lehet persze, hogy

a szovjet titkosszolgálat tudomást szerzett a belépésről. Ám a hírszerzés játékszabályai szerint ezzel az információval nem lehetett előállni, hiszen ezzel beismerték volna, hogy szövetségeseik után kémkednek - amit persze hallgatólagosan tudtak az érintettek.

A romániai magyar kisebbség helyzetének hiányolt feltárása egy teljesen más kutatási irányt igényelt volna. A feltárt anyagból kiderül, hogy ez a probléma egészen a nyolcvanas évek végéig nem befolyásolta az Egyesült Államok viszonyát Romániához vagy Magyarországhoz. Egy alkalommal az amerikaiak közvetítő szerepet vállaltak volna a probléma rendezésében, ekkor ezt magyar részről ellenséges szándék feltételezése miatt visszautasították. Az 1978. évi washingtoni találkozó alkalmával ugyanakkor Carter elnök kijelentette, hogy Románia képes megoldani emberi jogi problémáit, ezzel jelezve, hogy nem lát okot a beavatkozásra. Bukarest hasznát húzott abból, hogy feszült volt viszonya Moszkvával, hiszen emiatt a mindenkori amerikai vezetés támogatását élvezte. A magyar-román ellentét esetleges kiéleződésének veszélyére a State Department elemzői már a hatvanas években felhívták a figyelmet és ezzel is indokolták azt a véleményt, hogy a szovjet hegemonia felszámolásának hátrányos következményei is lehetnek az európai stabilitásra nézve.

Jól látta Magyarics Tamás, hogy az 1989-es amerikai szerepre vonatkozó passzus ellentmondást tartalmaz. Ez annak köszönhető, hogy nehezen szántam rá magam annak kimondására, hogy amit Bush elnök és nemzetbiztonsági tanácsadója, Scowcroft emlékirataiban állít, illetve korabeli beszédekkel igyekszik alátámasztani, miszerint Kelet-Európát a Szovjetunió elé helyezték az amerikai külpolitikában, az eddigi kutatásaim szerint nem fedi a valóságot.

Minek higgyen a történész? A nyilvánosságnak szánt beszédeknek, melyben a szabad és egységes Európa eszméjét hirdették, avagy azokról a bizalmas megbeszélésekről készült titkosított jegyzőkönyveknek, feljegyzéseknek és egyéb külügyi, nemzetbiztonsági iratoknak, amelyekből, ha jól értelmeztem őket, esetenként ennek az ellenkezője derül ki? Egyetlen mondattól eltekintve azonban a disszertációban kifejtett álláspont az, hogy Moszkva és a nyugati vezetők között egyetértés volt abban a tekintetben, hogy a keletközép-európai demokratikus változások legalábbis rövid távon nem kérdőjelezhetik meg az európai status quót vagyis a Szovjetunió hatalmi helyzetét Keletközép-Európában. Sokat elárul, hogy Bush meghívta Jaruzelskit az Egyesült Államokba, amit végül maga a meghívott mondott le. Mitterrand francia elnök úgy vélte, hogy a Varsói Szerződésnek akár az ezredfordulóig fenn kell maradnia és ezzel

az álláspontjával nem volt egyedül. A nyugati hatalmak, ideértve az NSZK-t is, vonakodását nem csak a német hatalmi tényező erősödésétől való félelem indokolta. Elsősorban Gorbacsovot és az általa fémjelzett reformot féltették, de tartottak a politikai káosztól is. Továbbá a VSZ felbomlása elvileg megkérdőjelezte a NATO további létét és ezzel az Egyesült Államok katonai jelenlétét is Európában. Amikor Gorbacsov elvesztette hatalmát George Bush - egy tudomásom szerint eddig publikálatlan - magánlevelet küldött neki. Ebben az áll, hogy „mi ketten felszabadítottuk Kelet-Európát és egyesítettük Németországot.” E *hübrisz* azonban nem korlátozódik az egykori amerikai elnökre. A rendszerváltás egyik ismert orosz kutatója, Szvetlana Szavranszkaja a gorbacsovi vízió megvalósulásának tekinti Kelet-Európa felszabadulását; Frédéric Bozo francia történész kifejtette, hogy erről Mitterrand elnök és a szovjet pártvezér már 1985-ben megállapodott. Egy amerikai történész szerint a Bush adminisztráció elérte, hogy Kelet-Európa progresszív módon fejlődhesen tovább. A Varsói Szerződés felbomlását csak formalitásként említi és a hidegháború zárómomentumaként a német egyesítést jelöli meg anélkül, hogy ezt az eseményt összefüggésbe hozná az azt lehetővé tevő keletközép-európai, főleg lengyel és magyar eseményekkel. Vagyis Kelet-Európának általában nem tulajdonítanak aktív szerepet a világpolitika átalakításában. Az értekezés könyv változatában szükség lesz a szakirodalom ilyen irányú áttekintésére.

Kállay Miklós átállási kísérlete kudarcra volt ítélve, 1945-ben nem volt remény a demokratikus kimenetelre, 1956-ban a szovjet nukleáris erő tette reménytelen kísérletté a forradalmat. Az egypártrendszer felszámolásához nem szándékolt következményként hozzájárult az USA gazdasági és kulturális behatolása bár a hatvanas évek közepétől Washington fokozatosan elfogadta az európai hatalmi rendet. Kádár gazdaságilag motivált nyugati nyitása a rendszer túlélését szolgálta de az összeomláshoz vezetett. Az 1944-ben Moszkvában kialakított európai rend bukását a Keletközép-Európában és ezen belül a Magyarországon lezajlott átalakulás eredményezte.

Engedjék meg, hogy még egyszer hálásan megköszönjem opponenseim észrevételeit és gondolatait, amelyek jelentős mértékben elősegítik a tervezett könyv elkészítését és ezzel Keletközép-Európa és Magyarország 20. századi néhány sorskérdésének átértelmezését. Végezetül köszönöm az MTA Történettudományi Intézetének, második otthonomnak a több évtizedes támogatást. Köszönöm, hogy meghallgattak.

